

УДК 159.923.5

МАКСИМЕЦЬ С.М., к. психол.н.

м. Житомир

ОСОБИСТІТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАТУС БЕЗРОБІТНОГО

Анотація. В статті розглянуто особливості особистості безробітного у відповідності до компонентів Я-Концепції (емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів), які доцільно використовувати і при визначенні цілей корекційно-розвиваючої роботи, що спрямована на психологічну підтримку та усунення негативних аспектів у психології особистості безробітного. Представлено результати вивчення особистості безробітного на підставі аналізу результатів бесіди та спостереження.

Ключові слова: безробіття, безробітний, Я-Концепція, повноцінно функціонуюча людина, корекційно-розвиваюча робота.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности личности безработного в соответствии с компонентами Я-концепции (эмоционального, когнитивного и поведенческого компонентов), которые целесообразно использовать и при определении целей коррекционно-развивающей работы, направленной на психологическую поддержку и устранения негативных аспектов в психологии личности безработного. Представлены результаты изучения личности безработного на основании анализа результатов беседы и наблюдения.

Ключевые слова: безработица, безработный, Я-концепция, полноценно функционирующий человек, коррекционно-развивающая работа

Abstract. The aim of this investigation is to identify the personal features and psychological status of the unemployed person and the ways of work with people, who are currently unemployed.

This article is about unemployed person characteristics in accordance with self-concept. Also, this article includes scientific and theoretical representations about a "fully functioning" person in accordance with the emotional, cognitive and behavioral components of self-awareness.

The results of unemployed person research are presented on the basis of the result analysis and observation.

For example, 3% of the unemployed people consider that they have a very low level of efficiency. Lower than average level of efficiency have 8,5% of interviewed. Working qualities as very high considered 46% of men and 26% of women. Higher than average ability to work considered 76% of men and 68% of women. Also, 8% of men and 5% of women rate themselves as adventurous people. As people with low entrepreneurship, rate themselves about 55% of all unemployed.

Also, 28% of people rated their own mental state as satisfied and only 6% - as confident and optimistic. Only one third of the unemployed (34%) are in a subjectively favorable state of affairs, while the remaining 66% feel some negative experiences.

It's important to mention that the construct of self-concept is appropriate to use in determining the goals of correction and development work.

Corrective and development work involves a set of activities aimed at psychological support and elimination of negative aspects in the psychology of the unemployed person.

Key words: unemployment, unemployed person, self-concept, a "fully functioning" person, corrective and development work.

Постановка проблеми. Теперішній час – це час, який більшістю дорослого населення країни суб'єктивно сприймається як найбільш складний період їх життя, як час, що вимагає від людей особливої напруги життєвих сил, прийняття неординарних рішень, засвоєння нових, «сучасних» життєвих стратегій. Тільки в стані повної мобілізації й при оволодінні вмінням жити «по-новому», зберігається гарантія від втрати соціального статусу, від психологічного зриву, від втрати матеріальних і яких-

небудь духовних цінностей. Соціально-економічна криза, політична нестабільність в країні спричинили появу великої кількості безробітних, що на даний момент є великою психологічною проблемою країни. Однією з найбільш серйозних проблем теперішнього часу є безробіття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку більшості соціологів і психологів (Сорокін П.А., Альошина Ю.Е., Вороб'єв А., Казьмирєнко В., Филатов В.), втрата роботи є одним з найбільше

стресогенних факторів, і може викликати злам найбільш значущих для людини життєвих опор: родина, майно, квартира, соціальний статус, самоповага й т.п.

Актуальність теми підкреслюється не тільки дослідженнями низкою учених, політиків, економістів-практиків (Аргайл М., Еріксон К., Татаркевич В.О.), але й самим «пульсом життя» сучасного суспільства.

Вітчизняні психологи дедалі більше виявляють зацікавлення психологічним проблемам безробіття і зупиняються на вивченні її аспектів. Порушено проблеми особистості, у кризі зайнятості (О.Н. Дюмін), особливості самооцінки, проблеми самоактуалізації, саморегуляції безробітних (О.Н. Колобкова, Т.С. Чуйкова, В.А. Солнцева).

На думку більшості дослідників проблеми безробіття, більшість людей сприймає себе й оцінюється іншими в основному в рамках тієї роботи, яку вони виконують. Якщо ж цієї роботи нема, то відбувається втрата однієї з основних соціальних ролей. «Бути безробітним - значить втратити основний компонент образу свого Я» [4]. З'ясування й розгляд особливостей особистості безробітних зокрема, а також структури їх особистості в цілому, є необхідним для розв'язку поставлених у дослідженні завдань.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей психологічного статусу безробітного та шляхів розвивально-корекційної роботи з людьми, що перебувають у ситуації безробіття.

Виклад основного матеріалу. Визначимося в основних поняттях, у специфіці розглянутих явищ у конкретних соціальних умовах.

«Безробіття – наявність безробітних, що не мають постійного заробітку»

«Безробітний – особа, що не має роботи, заробітку» [2].

Причини й наслідки безробіття змінюються відповідно до різних економічних умов. Положення безробітного ускладнюється цілим рядом факторів. До них у першу чергу слід віднести низький рівень і малі строки виплати допомоги у зв'язку з безробіттям, що практично викидає безробітного за рівень прожиткового мінімуму, тобто відбувається блокування й фрустрування найперших базових потреб людини.

Велике значення має відсутність відпрацьованого соціального досвіду в державній допомозі (включаючи й психологічну), відсутність упевненості в знаходженні роботи в найближчому майбутньому внаслідок важкого економічного становища країни й недостатній кількості робочих місць, що позбавляє особистість почуття соціальної захищеності, безпеки.

Наявність певних негативних соціальних наслідків, що виражаються, насамперед в існуванні

напруженості, що виникла в результаті різкого розшарування населення на людей за ознакою матеріального достатку. Ці наслідки виявляють потужну протидію для реалізації потреби в спільності, приналежності до певної соціальної групи, до відчуття себе повноправним і повноважним членом соціуму. Усі ці фактори, природно, виявляють потужний негативний вплив не тільки на окрему людину, що стала безробітним, але й на всю нашу державу в цілому.

Для самих же безробітних, безробіття є тою частиною «життєвого простору», у якому вони існують у даний момент, суб'єктивно, найбільш характерною рисою середовища і їх соціального оточення. Урахування цього факту допоможе правильному осмисленню шляхів психологічної корекції їх особистості.

Необхідно відзначити, що не всі люди, відповідають формальним критеріям поняття «безробітний», мають перераховані вище психологічні проблеми. Вони ведуть досить активний спосіб життя, не будучи включеними в будь-які офіційні структури, мають досить високий ступінь задоволеності життям і своїм статусом. Виходячи із цього можна зробити висновок, що головним, що визначає ступінь задоволеності життям, стиль і характер діяльності людини, є скоріше не сам факт, що він безробітний, а стан, який виникає від того, що втратив «офіційну» роботу.

Розгляд змісту й особливостей особистості безробітного може бути досить плідним у рамках науково-психологічного конструкта *Я-Концепція* або *Я-Образ*. Я-концепція носить суб'єктивний характер, тобто її зміст визначається винятково суб'єктивними уявленнями людини як про свій зовнішній вигляд, так і про внутрішній, психічний світ, які формуються в результаті порівняння себе з іншими. Для аналізу особливостей особистості безробітного цей конструкт представляється нам доречним ще й тому, що в якості базового наукового підходу в даному дослідженні нами був обраний феноменологічний підхід, сутністю якого є саме суб'єктивне самосприйняття особистості.

У сучасній психології існує кілька поглядів на зміст Я-Образу й механізми його формування. Як в американського вченого У.Джеймса, так і в Є.Еріксона, теорії Я-Образу мають цілий ряд подібних елементів і механізмів його формування. Близька до них по своєму змісту й модель Я-Образу І.Кона [1].

У рамках його концепції й розглянемо особливості особистості безробітного.

На думку І.Кона, Я-Образ є системою соціальних установок на себе, яка забезпечує людині пристосування до навколишнього середовища, організує самопізнання й самореалізацію, здійснює психологічний самозахист, на основі якої будуються всі взаємодії з оточуючими людьми й самим собою.

Соціальна установка містить, як мінімум три основні компоненти: *когнітивний* (система знань і установ про себе як про об'єкт; образ своїх якостей, властивостей, зовнішності, статусу); *емоційний* (позитивне або негативне емоційне переживання стосовно себе в цілому як до об'єкта; переживання цих знань про себе (наприклад, самоповага, себелюбність і т.д.); *поведінковий* (готовність до певної дії стосовно себе й до навколишнього світу; діяльність, спрямовану на завоювання поваги до себе з боку інших, з боку самого себе, самовдосконалення, досягнення особистісно значущих цілей).

Усі ці компоненти, як правило, розглядаються людиною у двох аспектах: у даний момент (реальне Я) і такими, якими вони повинні бути для нього взагалі (ідеальне Я).

Природно, повинна бути допомога безробітному в найбільш швидкому знаходженні роботи, що влаштовує його на сьогоднішній день. При «звуженому», «технічному» підході відбувається наступне: володіючи знаннями про техніку працевлаштування, безробітний «чомусь» не може ними ефективно скористатися, або, навіть одержавши роботу, до якої він прагнув, залишається незадоволеним нею й втрачає її знову.

Очевидно, що в безробітного відсутня внутрішня, психологічна готовність до нової роботи або до її пошуку. Ця відсутність, імовірно, обумовлена неадекватним відношенням до майбутньої роботи, до навколишнього світу, до образу себе в цьому світі. Тобто, не вирішені глибинні особистісні проблеми, не сформульоване коректне відношення як до самої роботи в житті конкретної людини, так і до основних смислоутворюючих категорій. Іншими словами не прояснені й не збалансовані *Я-Реальне* і *Я-Ідеальне*.

Комбінація всіх цих форм уявлень про самого себе може бути як узгодженим, так і суперечливим, незбалансованим. Ця комбінація обумовлюється насамперед самооцінкою людини в процесі спільної діяльності й спілкування його з іншими людьми. Ступінь узгодженості, збалансованості і є тим основним фактором, який визначає не тільки задоволеність людини життям, своїм положенням, статусом у суспільстві, не тільки психічне здоров'я, загальне емоційне тло особистості, але й стратегію подальшого життя людини, основний характер його діяльності, його потенціал.

Ще одне ключове поняття нашого дослідження – «повноцінно функціонуюча» людина. Цей термін використовував К. Роджерс для позначення людей, які використовують свої здатності й таланти, реалізують свій потенціал і рухаються до повного пізнання себе й сфери своїх переживань [3].

Узагальнюючи теоретичні уявлення про «повноцінно функціонуючу» людину, зведемо їх відпові-

дно до емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів «Я-Образу»:

Емоційний компонент: позитивний настрій; почуття задоволеності; відчуття спокою; відкритість переживанню.

Когнітивний компонент: усвідомлення своєї корисності; відчуття сталості, повноти й цілісності; усвідомлення своєї матеріальної забезпеченості; розвинена моральна самосвідомість; усвідомлення своєї відповідності наявній роботі; усвідомлення свого статусу й особистої ідентичності; наявність далеких перспектив і життєвих цілей.

Поведінковий компонент: діяльність, спрямована на завоювання поваги до себе з боку інших, з боку самого себе, самовдосконалення, досягнення особистісно значимих цілей; активність; креативність, творчий підхід до організації життєдіяльності; широке коло соціальних зв'язків; людяні й довірчі відносини з іншими людьми; самостійність; здатність до саморегуляції; уміння організувати свій час

Науково-теоретичний конструкт Я-Концепції доцільно використовувати також і при визначенні цілей корекційно-розвиваючої роботи. Нажаль, у психологічній практиці ніколи не можна визначити конкретну мету, яка підійшла б для кожного випадку, була б актуальна для будь-якої людини. Спектр проблем, з якими зустрічається практикуючий психолог, надзвичайно широкий. І, навіть, для розв'язку однакового завдання в різних випадках, доводиться вибирати зовсім різні підходи, техніки. Єдине, чим можна керуватися завжди, – це якийсь «ідеал», вистава про щасливу людину. Це стосується й визначення цілей соціально-психологічної корекції безробітних.

Нижче представлені результати вивчення особистості безробітного шляхом бесіди та спостереження. Важливе практичне значення має знання того, як оцінюють себе, як особистість й окремі свої якості самі безробітні.

Який психологічний статус і повсякденний емоційний стан безробітних?

Самооцінка психологічного стану.

Безробітні завищують свій рівень комунікабельності (до 30% опитаних вважають себе людьми дуже товарицькими). Це говорить як про характеристику себе, як особистості, так й визнання того, що соціальні норми, правила, традиції визначають взаємодію людини з іншими людьми.

Водночас безробітні занижують свій рівень агресивності. І чоловіки, і жінки вважають себе менш агресивними порівняно з «середньою» людиною (майже 55% чоловіків, і 63% жінок в такий спосіб оцінюють себе). Тих, хто вважає себе вкрай миролюбною людиною, серед чоловіків 28%, серед жінок – 35%. І навпаки, лише 8% чоловіків, і 5% жінок вважають себе людьми дуже агресивними.

Можна вважати, що це яскраво виражені про-соціальні, конформні установки більшості безробітних відображають існування такого явища, як прагнення керівників підприємств звільняти насамперед працівників сумирних, неконфліктних.

Самооцінка ділових якостей.

Оцінка таких якостей, як працездатність і підприємливість, в багатьох безробітних неадекватно завищена. Власний рівень працездатності вважають дуже низьким лише 3,5% чоловіків, і 3% жінок, а оцінюють свою працездатність нижчий рівня «середнього» менш 8% чоловіків і 9% жінок. У той самий час 46% чоловіків і 26% жінок оцінюють свої робочі якості дуже високо. У цілому, вищий за середній рівень оцінюють свою працездатність майже 76% чоловіків і 68% жінок.

Зрозуміло, що ця самооцінка якостей, які людина неспроможна реалізувати чи якимось проявити, знаходяться на неадекватному рівні. Це говорить передусім у тому, що орієнтація до пошуку роботи в більшості безробітних висока, але з незадоволеності даної потреби її значимість отримує суб'єктивно важливіше значення, чим є насправді. Безробітний починає, нерідко несвідомо, оцінювати і свою здатність задоволення даної потреби (тобто працездатність) не відповідно до реальності.

Навпаки, самооцінка підприємливості, так як її розуміють безробітні, близька до середнього рівня і навіть занижена. Як заповзятливих людей оцінюють себе лише 8% чоловіків і 5% жінок; як людей з невисокою або зовсім малою підприємливістю оцінюють себе близько 55% всіх безробітних.

Серед безробітних, очевидно, переважають особи, зорієнтовані на виконавчу діяльність й уникаючи відповідальності і проявів ініціативи. Оскільки самооцінки працездатності й підприємливості корелюють між собою, можна назвати досить велику, але компактную групу індивідів, яким властива орієнтація виконання і відсутність підприємливості у трудовій діяльності. За приблизною оцінкою від третини до майже половини всіх безробітних слід віднести до цієї категорії осіб.

Повсякденний психічний стан.

Під час опитування безробітні мали охарактеризувати власний повсякденне психічний стан кількома словами. Отримані відповіді були дуже показовими. Лише 28% людей оцінили власний стан як добрий, спокійний, нормальний; ще 6% – як впевнений і оптимістичний.

Отже, лише третина безробітних (34%) досі у суб'єктивно сприятливому душевному стані. Але й інші 66% відчувають ті чи інші негативні емоції чи переживання, пов'язані з очікуванням кращого майбутнього: надія, віра у краще, невизначеність, невпевненість, туга, смуток, занепокоєння, триво-

га, страх (навіть жах) безнадійність та безпорадність, тягар і напруга, розгубленість, безрадісність і втома від життя, шок, апатія, депресія – так характеризують звичайний психічний стан безробітні.

Негативні психологічні переживання, викликані невизначеністю економічного й соціального стану людини, що супроводжуються почуттям розгубленості, занепокоєння, напруження і т.п., відзначили 45% безробітних. Набагато небезпечнішому в прогностичному сенсі стані перебуває кожна п'ятий безробітний: депресивні реакції відзначають в собі 17% людей, а агресивні реакції – 3%.

Рівень психоемоційного напруження.

Природно, що такий безрадісний психічний стан зашкоджує загальному емоційному тону людини. Як показали спостереження, дуже багато безробітних перебувають у стані емоційної напруги, що супроводжується нервовими розладами. Всього 61% демонструють нормальну, цілком адаптивну емоційну реакцію, причому більше 18% відчувають зараз гострий психоемоційний стрес, а ще 20% нині мають хронічний стресу, проявляючи різноманітні форми невротичного реагування і схильність до афективних розладів (неврозів).

Дуже показові розбіжності у ролі психоемоційного статусу в чоловіків і жінок. Рівень стресовості у безробітних чоловіків вище, ніж в жінок. Серед чоловіків лише 55% індивідів перебувають у комфортному душевному стані, а у жінок таких осіб 67%. Відповідно, стан гострого емоційного стресу відчувають 20% чоловіків, і 17% жінок. А невротичне реагування (хронізація емоційного стресу до розвитку неврозу) властиво 25% чоловікам, і лише 16% жінок. Чоловіки емоційно важче переносять стан безробіття в порівнянні з жінками. Це може пов'язуватися з великим вантажем відповідальності за утримання сім'ї, що несе чоловік в порівнянні із жінкою, яка, можливо, економічно захищена і підтримана сім'єю і родичами.

Однак у цілому несприятливий психоемоційний статус реєструється в надто значній частині безробітних – 45% чоловіків, і 33% жінок.

Таким чином, фахівець служби зайнятості опиняється занадто часто обличчям до обличчя з людьми, важкими у взаємодії. У тому числі з порушеною психікою, які неадекватно реагують на звичні ситуації.

Резюмуючи розглянуті вище емпіричні дані нами намічені орієнтири для проведення корекційно-розвиваючої роботи, у якості яких служать зміст «Я-Образ» безробітного (вихідний пункт парадигми дослідження), і зміст «Я-Образ» «повноцінно функціонуючої» людини (кінцевий пункт парадигми). Все це дозволяє перейти до більш цілеспрямованого розгляду шляхів здійснення цієї розвивальної роботи.

За своєю структурою, динамічна модель соціально-психологічної корекції особистості безробітних включає в себе чотири основних підструктури, які функціонують в певній взаємодії: «середовище», «безробітного», «корекційно-розвиваючу процедуру» і «повноцінно функціонуючу людину».

Отже, «психологічна корекція особистості безробітних» припускає з одного боку, комплекс заходів, спрямованих на усунення негативних аспектів у психології особистості безробітного, у його системі знань, умінь і навичок, що заважають його нормальної соціальної адаптації, коректування його уявлень про себе та інших людях, актуальної соціальної ситуації; з іншої сторони просування до позначеного нами ідеалу психокорекційної роботи. Виходячи з розглянутих вище особливостей особистості безробітного й уявленні про «повноцінно функціонуючу» людину, основні цілі цієї процедури можна сформулювати в такий спосіб:

1. Надати психологічну допомогу й підтримку людині, що потрапила в ситуацію безробіття;
2. Сприяти її самопізнанню, саморозкриттю, самовизначенню;
3. Сприяти адекватній оцінці соціальної ситуації, інших людей, самого себе для формування більш погодженого, збалансованого Я-Образ;
4. Надати теоретичну інформацію, необхідну як для побудови ефективної стратегії й тактики досягнення поставлених цілей, так і для конкретних дій по успішному пошуку роботи;
5. Надати можливість для оволодіння й розвитку конкретними прийомами, вміннями й навичками як у сфері психологічної саморегуляції, комунікативній сфері, так і в області деяких практичних дій у пошуках роботи.

Корекційно-розвиваюча процедура, організована відповідно до запропонованої динамічної моделі, впливає на зміну змісту й структури особистості безробітних і спрямована на підвищення ефективності у пошуках роботи.

Висновки. Завдяки проведеному дослідженню виявлено такі особистісні особливості властиві безробітним: низька самооцінка, непевність у собі, низка підприємливість, відсутність прагнення до досягнень і змін, наївність, невизначеність, невпевненість, тривожність тощо. Це істотно знижує можливість успішного самостійного працевлаштування і перетворює пошук роботи у значну психологічну проблему.

У ході наукового дослідження була сформована динамічна модель психологічної розвивальної роботи психолога з безробітними. Стратегія успішного досягнення цілей, яка є ключовим елементом запропонованої моделі, може бути використана не тільки в процедурах по психологічній корекції особистості безробітних, але й в інших галузях психолого-педагогічної роботи, тому що має властивість універсальності.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні ефективності запропонованої корекційної програми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самоосмысление / И.С.Кон. – М.: Прогресс, 1984. – 335 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1980. – 567 с.
3. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс/ Терминологическая правка В. Данченко. – К.: PSYLIB, 2004. – 251с.
4. Argyle Michael The Psychology of Happiness. / Argyle Michael METHUEN & Co. LTD London & New York. 1987.